

Vakf-İbtidânın Ayetlerin Anlaşılmasındaki Rolü

Recep Koyuncu

Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Ana bilim dalı Araştırma Görevlisi
recep_koyuncu_1@hotmail.com

Öz

Kur'an ilimleri içerisinde önemli bir yere sahip olan vakf-ibtidâ, Kur'an'ın hem metinsel hem de manaya yansıyan yönüyle okunması bağlamında önem arz eden bir husustur. Mananın tamam olduğu yerde okumayı keserek nefes almayı ifade eden vakf ile mana bütünlüğüne uygun düşen yerden başlayarak okumayı ifade eden ibtidâ, Kur'an'ın tefsiri, mana ve maksatlarının ortaya çıkarılmasında önemli role sahiptir. Zira mananın tamam olduğu yerlerde yapılan vakf ile mana bütünlüğüne bağlı olarak uygun yerden okumaya devam etmek olan ibtidâ, doğru bir şekilde tatbik edilmediği takdirde mananın değişmesi ve hatta bozulması söz konusudur.

Kıraat ilmi için olduğu kadar Kur'an tefsiri için de önemli olan vakf-ibtidâ ilmi, Kur'an tefsirinde sahih itikadın, hükümlerin sağlam bir şekilde tespiti, doğru mananın ortaya konulması vb. birçok hususta etkin role sahiptir. Bu makalede, vakf-ibtidânın ayetlerin anlamı ile olan irtibatı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda öncelikle konuyla alakalı kavram ve yapılan tasnifler ele alınacak ardından vakf-ibtidâ meselesinin önemi ve anlam üzerindeki etkin rolü, örnek ayetlerle incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Vakf, ibtidâ, kat', isti'nâf, tefsir, kıraat

Role of Waqf & İbtidâ in the Understanding of the Qur'anic Verses

The issue of Waqf and İbtida has an important place in Quran sciences and is a matter of great importance in the context of reading the Qur'an regarding both the text and meaning. The term "waqf" refers to pausing the reading and breathing where the meaning integrity is completed and "ibtida" is starting the reading from the place that suits the proper meaning. Both terms have an important role in the commentary of Qur'an and uncovering the meaning and purpose of the Qur'anic text. If waqf (pausing the reading where appropriate) and ibtida (continuing the reading from the most appropriate place) is not practiced correctly, this may change or even corrupt the meaning of the verse.

The science of Waqf and İbtida which is important for recitation as well as for the interpretation of the Qur'an, has an effective role in many aspects of the Qur'anic commentary, including the authentic interpretation of the faith, a firmly determination of legal rulings and revealing the true meaning of the Qur'an. This article will attempt to put forward the relation of Waqf and ibtida with the meaning of Qur'anic verses. In this regard, first, we will discuss the concepts and classifications that are relevant to the topic, and then the importance of Waqf and İbtida and its effect on meaning with examples from Qur'anic verses.

Keywords: Waqf, İbtida, Qat', İsti'nâf, Qur'anic commentary, recitation.

Atıf

Recep Koyuncu, Vakf-İbtidânın Ayetlerin Anlaşılmasındaki Rolü, Marife, Yaz 2015, 15/1, ss. 163-187.

Giriş

Vakf ve ibtidâ konusu Kur'an'ın nüzulünden itibaren müfessirlerin ve kıraat imamlarının üzerinde önemle durduğu bir konu olmuştur. Kur'an ilimleri arasında önemli bir yere sahip olan vakf-ibtidâ ilmi, kıraat ilmi için olduğu kadar Kur'an tefsiri için de önemlidir. Zira ayet içerisinde durulan yere göre kelimelerin ve bağlaçların irtibatlı olduğu kelimeler değişmekte ve bu da anlama doğrudan etki etmektedir. Mananın tamam olduğu yerde okumayı kesip nefes almak olan "vakf" ile mana bütünlüğüne uygun olan yerlerden tekrar okumaya devam etmeyi ifade eden "ibtidâ", Kur'an'ın manasının doğru bir şekilde anlaşılmasıyla doğrudan ilgisi olması yönüyle, Kur'an'ın tefsiri ve hüküm istinbatı noktasında da önem arz etmektedir.

Diğer taraftan önem arz eden bir diğer husus da, dinin temel kaynağı ve doğruya rehber¹ olarak gönderilen Kur'an'ın bir yönüyle lafız bir yönüyle de mana boyutunun olmasıdır. Mana ve yorumu ilgilendiren boyutu tefsir ilminde; lafzının doğru bir şekilde seslendirilmesine ilişkin boyutu da kıraat ve tecvid bilim dallarında ele alınmaktadır.² Bu bağlamda "Kur'an okuma" yı ifade eden *kıraat ve tilavet* lafızları incelendiğinde kıraat lafzından türeyenlerde ekseriyetle Kur'an'ın lafzının seslendirilmesi³ tilavet mastarından türeyenlerde ise Kur'an'ın mana boyutuna vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir.⁴ Mana denildiğinde de Kur'an ilimleri içerisinde önemli yere sahip olan vakf-ibtidâ ilmi gelmektedir.

Bu sebepten Kur'an okuyan kişinin, dinleyenlere yönelik kastedilen mananın ortaya çıkmasına uygun olan yerlerde durması ve yine uygun olan yerlerden de başlaması gerekmektedir. Kuralına uygun bir şekilde vakf-ibtidâ yapılmayacak olursa anlamda ciddi hatalara sebebiyet verebilmektedir.

A. Vakf-İbtidâ Kavramları

1. Vakf Kelimesinin Sözlük Anlamı

Sözlük anlamı olarak vakf, "hapsetmek, men etmek, durmak ve durdurmak, imtina etmek, kaçınmak, kelimeyi kendinden sonraki kelimedenden ayırmak, kelimeyi harekeden kesmek"⁵ anlamlarına gelmekte olup وقف kökünden mastardır. Vekaftü'd-dabbete veya vekaftü'l-kelime şeklinde müteaddi olabildiği gibi vekaftü-vukûfen şeklinde lazım da olabilmektedir.⁶

2. Vakf Kelimesinin Terim Anlamı

Terim olarak vakf, okumaya tekrar başlamak amacıyla nefes alacak bir zaman kadar sesi kesmeye denir. Bu şekilde kıraati/tilaveti kesmeye vakf dendiği

¹ İsra, 17/9.

² Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvid İlmi*, s. 5.

³ Bakara, 2/44, Ali İmran, 3/58, Maide, 5/27, Enam, 6/151, Araf, 7/175, Yunus, 10/16, Ra'd, 13/30, İsra, 17/107, Kehf, 18/83, Meryem, 19/58, Hacc, 22/30, Mü'minun, 23/66.

⁴ Bakara, 2/121.

⁵ Cevherî, *Sihâh*, IV, 1440; Husarî, Mahmud Halil, *Ahkâm-u Kirâeti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 251.

⁶ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, IX,359-360; Temel, Nihat, *Kıraat ve Tecvid İstlahları*, s. 135.

gibi durulması gereken yerler için de aynı terim kullanılmaktadır. Vakfa ilişkin tanımlamalardan bazıları şu şekildedir: İbnü'l-Enbârî (v.328/939) vakfı “kelimenin sonunda sesi bir süre kesmek ya da kelimeyi bir sonrakinden ayırmak”⁷ şeklinde tarif ederken Dâni (v.444/1052) ise, “kelimeyi kendisinden sonraki kelimededen ayırmaktır” şeklinde tarif etmiştir. İbnü'l-Cezerî (v.833/1429) ise “Vakf, kelime üzerinde, kıraate tekrar başlamak niyetiyle, normal olarak nefes alacak kadar bir zaman sesi kesmekten ibarettir”⁸ şeklinde tarif etmiştir.

Yine bu kavrama yakın olarak kadim ulema tarafından kullanılan iki farklı terim/kavram daha vardır ki o da *Sekt* ve *Kat'*⁹ Sekt veya diğer bir ifadeyle sekte, lügat olarak “Kaçınmak, susmak, sözü kesmek”¹⁰ gibi anlamlara gelmektedir. İstılahta ise, Kur'ân tilaveti esnasında -okumaya devam etme niyetiyle (مع قصد القراءة)¹¹ nefes almaksızın bir müddet sesin kesilmesini ifade etmektedir.¹² Burada dikkat edilmesi gereken husus, sektedeki kullanılan zaman ile vakf esnasında kullanılan zaman arasında fark vardır; buna göre sektedeki müddet vakf sırasındakine kıyasla daha kısadır.

Kat'(القطع) ise sözlükte “ayırma, uzaklaştırma” gibi bir anlam taşımaktadır; terim olarak ise, başka bir meşguliye geçme niyetiyle kıraati/tilaveti tamamen sonlandırmayı الكف عن القراءة / kesmeyi ifade etmektedir.¹³ Okuyuşta nefes almak veya kıraati sonlandırmak amacıyla kelimenin sonunda sesi kesip durmak, anlamındaki *kat'* genelde tilaveti nihayete erdirmek, manasına gelmekle birlikte zaman zaman vakf yerine kullanıldığı, vakfın da bazen onun yerini aldığı görülmektedir. İbnü'l-Cezerî bununla alakalı olarak önceki âlimlerin herhangi bir kayıt koymadıkça *kat'* kelimesini genellikle vakf anlamında; sonraki âlimlerin ise okumayı kesmek ve kıraati bitirmek anlamında kullandıklarını ifade etmektedir.¹⁴ Nitekim konuyla alakalı yapılan klasik çalışmalara bakıldığında eserin başlığında bu kelimenin kullanıldığını görmekteyiz.¹⁵ Bu durum ilk dönemlerde bu kavramların birbirlerinin yerine kullanıldığını anlamada yardımcı olacaktır.

3. İbtidâ Kelimesinin Sözlük Anlamı

Sözlükte “başlamak, bir şeyi ilk defa yapmak” anlamında (بدء) kökünden türeyen *ibtidâ*, bir şeyi diğerine takdim etmek, yapılmasını öne almak, ilk sırada yapmak gibi anlamlara gelmektedir.¹⁶

⁷ İbnü'l-Enbârî, *Îzâhu'l-vakfi ve'l-İbtidâ*, s. 14. Ayrıca bk: Kastallânî, *Letâifu'l-İşârât*, I, 248.

⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 171.

⁹ Husarî, Mahmud Halil, *Ahkâm-u Kırâeti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâr. Besâiru'l-İslamiyye, Beyrut, 2006, s. 47.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, II, 44.

¹¹ Husarî, Mahmud Halil, *Ahkâm-u Kırâeti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 261.

¹² Sekteye dair geniş bilgi için bkz: Temel, Nihat, *Kıraat ve Tecvid İstihlaları*, s. 118-120.

¹³ Husarî, *Ahkâm-u Kırâeti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 263.

¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 182-183.

¹⁵ Örneğin Nehhâs'ın (v.338/949) eseri *el-Kat'u ve'l-İ'tinâf* adını taşımaktadır.

¹⁶ Cevherî, *Sihâh*, I, 35; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 26-27.

4. İbtidâ Kelimesinin Terim Anlamı

Terim olarak *ibtidâ*, *vakf*'ın zıddı olup ilk defa okumaya başlamak veya vakftan sonra tilavete devam etmek için tekrar başlamaya denir. Bunun yanı sıra *ibtidâ* için "bir şeye yeniden başlama" anlamında *isti'naf* ve veya *i'tinaf* kelimeleri de kullanılmıştır. Nitekim Ebu Ca'fer Nehhas'ın(v.338/949) konuyla alakalı kaleme aldığı eserinin adı *el-Kat'u ve'l-İ'tinâf*'tır. Diğer yandan aynı kökten türeyen başka bir kelime de mebdâî (مبدي) olup, Ebû Hatim es-Sicistânî'nin (v.255/869) eseri *el-Mekâtı' ve'l-Mebâdî* ismini taşımaktadır.

Dânî ibtidâyı, vakfın zıddı şeklinde tanımlamaktadır.¹⁷ Ne var ki ibtidâ, vakf gibi ıztırarî değil ihtiyarîdir.¹⁸ Bunu şu şekilde açıklamak mümkündür: tilavet esnasında isteğe bağlı (ihtiyarî) veya herhangi bir zorunlu sebep nedeniyle (ıztırarî) durmak söz konusu iken; okumaya yeniden başlamayı ifade eden ibtidânın zorunlu bir nedeni söz konusu değildir. Yine ibtidânın caiz olması, mana bütünlüğü ve maksadın tam ifade edilmesine bağlıdır. Kısacası vakf yapılacağında hangi hususlara özen ve dikkat gerekiyorsa ibtidâ da aynı şekilde en uygun yer gözetilmelidir. Bu noktada şunu söylemek mümkündür: Vakf ve ibtidâ her biri bir diğerinden ayrı düşünülemez bir bütünün ayrılmaz iki parçasıdır.

Örneğin Bakara sûresinde ¹⁹ *اولئك هم المفلحون* ayetinin sonunda yapılan vakf – mana ve lafız yönüyle sonrasıyla irtibatı olmadığından- tâm vakf; buna bağlı olarak da bir sonraki ayetten *إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ* devam etmek tâm ibtidâ dır.²¹Aynı şekilde kâfi vakf için de durum aynıdır. Örneğin ²² *فَرَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا* şeklinde yapılan vakf, sonrasıyla lafzen irtibatlı olmasa da mana yönüyle irtibatlı olduğundan kâfi vakf olmakta; bunun neticesinde *وَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ* بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ şeklinde yapılan ibtidâ da kâfi olmaktadır.

Diğer bir husus ibtidâ'nın vakf gibi çeşitlerinin olup olmadığı meselesidir. Eserlerde bununla alakalı vakf gibi ibtidânın da dört kısımda incelendiği ifade edilmektedir; nasıl ki vakf mananın tam olup olmamasına bağlı olarak, *tâm*, *kâfi*, *hasen* ve *kabîh* gibi dört kısma ayrılıyorsa ibtidânın da aynı şekilde *tâm*, *kâfi*, *hasen* ve *kabîh* gibi çeşitlerinin olduğu ifade edilmiştir.²³

B. Vakf-İbtidanın Kaynağı

Tecvîd ilminin bir alt konusu olan vakf-ibtidânın kaynağı meselesi gündeme geldiğinde, buna bizzat Kur'ân-ı Kerîm'in kendisinin kaynaklık ettiğini görmekteyiz. Her ne kadar bir kavram olarak vakf-ibtidâ, Kur'ânda bizzat yer almasa da mu-

¹⁷ Dâni, *el-Müktefâ*, s. 182.

¹⁸ Saçaklızade, *Cühdü'l-Mukill*, s.265; Husarî, Ravza Cemal, *el-Menhelu'l-Müfid fi Usûli'l-Kiraati ve't-Tecvîd*, s. 169.

¹⁹ Bakara, 2/5.

²⁰ Bakara, 2/6.

²¹ Dâni, *el-Müktefâ*, s.141.

²² Bakara, 2/10.

²³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 176; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 86.

hataplarından kendisinin anlaşılmasına ilişkin لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ / لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

gibi bir çok yerde geçen ifade tarzlarından; yine Kur'ân'ın açık açık, tane tane, dura dura ve düşünme düşünme özüm senerek okunmasını ifade eden وَرَتَّلْنَا تَرْتِيلًا²⁴ ve وَرَتَّلَ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا gibi tertile dair ayetlere bakıldığında işin başında bu hususa başta Kur'ân'ın kaynaklık ettiğini söylemek mümkündür.²⁶

Yine bu ilmin dayanağını Hz. Peygamber'in ve sahabenin söz ve uygulamalarında görmekteyiz. Hiç şüphesiz Kur'ân'ın ilk muhatabı, ilk mübelliği ve muallimi olması²⁷ yönüyle Hz. Peygamber, her konuda olduğu gibi Kur'ân'ın okunması ve anlaşılması noktasında da önemli bir misyonu temsil etmiştir.

Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'in uygulamalarına baktığımızda bu konunun önemine dair çeşitli örnekler görmekteyiz. Ümmü Seleme (r.a.) ve Enes b. Malik'ten gelen rivayetlerde, Hz. Peygamber'in Kur'ân tilavetinde vakf ve ibtidâya son derece önem verdiğine ilişkin bilgiler yer almaktadır.²⁸ Nitekim Ümmü Seleme (r.a.) "Peygamber (s.a.v.) Kur'ân okurken kıraatini ayet ayet keserdi ve ayet sonunda dura dura okurdu" demiş ve Fatıha sûresinden ilk üç ayeti (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)

(الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) (مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ) aralarında durmak suretiyle Allah Rasûlü'nün tilavetinin nasıl olduğunu beyan etmiştir.²⁹

Yine konuyu bu bağlamda ele alan kaynaklarda "vakf -İbtidâ'ya riayet veya teşvik" babında sıkça karşılaşılan bir rivayet de şu ki, Hz. Ali'nin, Müzzemmil sûresi 4. ayette geçen **tertil** kelimesinin anlamına ilişkin (تجويد الحروف و معرفة الوقوف) "*Harfleri Tecvide riayet ederek okuma ve vakf yapılacak yerlerin bilinmesidir.*" şeklindeki değerlendirmesidir.³⁰

Yine konuyla alakalı yapılan çalışmalara bakıldığında konunun öneminin şu rivayetle desteklendiğini görmekteyiz: Adıyy b. Hatim (v.67/686)'in ifade ettiğine göre, insanlardan biri Allah Rasûlü'nün huzurunda "Allah'a ve Rasûlüne itaat eden doğru yolu bulmuştur ve o ikisine isyan eden"³¹ dedi ve durdu. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona "Kalk! Sen ne kötü bir hatipsin! Kim Allah'a ve Rasûlü'ne isyan ederse doğru yoldan sapmıştır, de"³² buyurarak konuşma esnasında durulacak ve

²⁴ Furkan, 25/32.

²⁵ Müzzemmil, 73/4.

²⁶ Örnek için bkz: Öge, Ali, "Rivayet ve Dirayet Tefsirlerinde Tertil Ayetlerinin Yorumlama Biçimi", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (2015), s. 35-39.

²⁷ Nahl, 16/44 "İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamak için ve düşünüp anlaşılan diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik."

²⁸ Nitekim ayet başlarında durmayı sünnet olarak kabul eden ulema, bu rivayeti vakf ibtidâ için delil kabul ederler.

²⁹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 302; Tirmizî, *Fedâilu'l-Kur'ân*, 23.

³⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 172.

³¹ Metin şu şekildedir: (ومن يطعه الله ورسوله فقد رشد ومن يعصمها)

³² ومن يعصمها فقد غوى

başlanacak yerlere dikkat etmesini söylemiştir.³³ Bu hadiseye bakıldığında, günlük dilde vakf ve ibtidâya riayet edilmemesi neticesinde bir kişinin ayıplandığını ve Allah Rasûlü tarafından ikaz edildiğini görmekteyiz. Söz konusu Allah kelamı olan Kur'ân-ı Kerîm olduğunda ise bu hususun daha önemli ve gerekli hale gelmesi açıklama gerektirmeyecek kadar açıktır.

Diğer taraftan vakf-ibtidâ uygulamasının sahabe tarafından uygulanarak daha sonraki nesle aktarıldığına dair bahislerde çokça karşılaştığımız rivayetlerden birisi de Abdullah b. Ömer'den gelen şu rivayettir:

*"Kur'ân'ın nüzûlünden önce, bir müddet içimizde imanın varlığını duyarak yaşadık. Allah Rasûlü'ne Kur'ân nazil oluyor ve her birimiz onun helal ve haramını; emir ve yasağını, onda vakf yapılması gereken yerleri öğreniyorduk. Sizin bugün Kur'ân'ı öğrendiğiniz gibi, üzerinde vakfedilmesi gereken yerleri bilmeden, başından sonuna okuduklarımızı gördük."*³⁴

Bu rivayetten Sahabe'nin, Hz. Peygamber'den Kur'ân okumayı öğrendikleri kadar vakf yapılacak yerleri de öğrendikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Ali'ye atfedilen *terfîl* kelimesinin anlamına ilişkin değerlendirmesi ve İbn Ömer'in ifadesi de vakf-ibtidâ konusunu öğrenmenin ve uygulamanın gerekliliğine ve sahabenin bu hususta icma ettiğine delil teşkil etmektedir.³⁵

Diğer taraftan kıraat alanında ilk dönem çalışmalarda imzası bulunan ve söz konusu vakf-ibtidâ alanında *imam* lakabıyla anılmasını sağlayan bir eserin sahibi olan İbnü'l-Enbârî (v.328/940) "*Kur'ân'ı en iyi şekilde okumak, ondaki vakf ve ibtidâyı bilmektir.*"³⁶ sözleriyle konunun önemine dikkat çekmiştir.

Hüküm itibariyle vakf-ibtidâ meselesine gelince, mananın tamam olup olmaması, vakfedilen yerin ayet sonu olup olmaması; mananın bozulması ya da tamamen zıt bir anlam meydana gelmesi gibi birtakım hususiyetlere bağlı olarak farklılık arz etmektedir. Diğer yandan herhangi bir yere ilişkin, vakf ya da ibtidâ yapmanın vacip, haram, mekruh gibi kullanılan ifadeler fikhî hükümler olmayıp tecvîd ilmine ait istilâhî bir ifadedir. Örneğin vakf ve ibtidâ'ya dair çalışmaları olan ulemanın eserlerinde kullandıkları vacip için "mutlaka gerekli", haram için "yapılmamalı", mekruh için de "güzel olmaz" gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.³⁷

Vakf ve ibtidânın hükmüne dair ulemanın genel görüşünü İbnü'l-Cezerî şu şekilde ifade etmektedir: Çoğunluğa göre kasıt dışında meydana gelen vakf-ibtidâya ilişkin hatalar sebebiyle namaz fasit olmaz. Diğer yandan Maide sûresindeki (وما من إله إلا الله.) ayetinde (وما من إله) şeklinde yapılan bir vakfta olduğu gibi batıl bir mana elde etmeye yönelik kasıt olmadıkça bir vebalinin olmadığı; zira

³³ Müslim, *Salâtu'l-Musafrîn*, 38; Nesai, *Nikâh*, 40. Ayrıca bkz: Dâni, *el-Müktefâ*, s.13; Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 343; Eşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, s.4.

³⁴ Hâkim, *Müstedrek*, 1/91.

³⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 172.

³⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 172; Suyûtî, *el-İtkân*, s.197.

³⁷ Pakdil, Ramazan, *Ta'lim Tevcid ve Kıraat*, s. 265.

³⁸ Maide, 5/73

durulması gerekli yerler için, vacib ya da farz gibi fikhî/şer'i bir yükümlülüğün de söz konusu olmadığını ifade etmiştir.³⁹

Yine konuyla alakalı olarak İbnü'l-Cezerî (v.833/1429)de *Mukaddime*⁴⁰ adlı eserinde "Tevvîdî bilmenin gerekliliği bâbında" meseleyi şu şekilde dile getirmiştir: (من لم يوجد القرآن آم) "Kim ki Tevvîdî gereği gibi güzel yapmazsa, günahkâr olur." Ayrıca konunun hükmüne dair de şöyle demektedir: "Kur'ân-ı Kerîm'de manasını bozmak gibi bir kasıt olmaksızın farz ya da vacip bir vakf olmadığı gibi, herhangi bir sebep ve maksat olmaksızın da haram vakf söz konusu değildir."⁴¹ Bununla beraber, durulması caiz olmayan yerlerde kasten duran bir kimsenin, mana bozulacağından günahkâr olacağını da söylemekte yarar vardır.

C. Vakf-İbtidanın Önemi

Kıraat ilminin en önemli alanlarından biri kabul edilen vakf ve ibtidâ, Kur'ân'ın i'cazının gösterilebilmesi ve manasının doğru bir şekilde anlaşılıp kavranılabilmesi noktasında önemli role sahiptir. Bu sebeple Kur'an tilavetinde nerede nasıl durulur ve nereden nasıl başlanır, bütün bunların önemle üzerinde durulması gereken meseleler olduğu noktasında şüphe yoktur. Bunun yanı sıra vakf-ibtidâ, ayette kastedilen anlama dikkat edilmesi, mananın bozulmaması ve neticede ayetlerin tefsirinde de doğru mananın belirlenerek sahih itikadın belirlenmesi ve hükümlerin sağlam şekilde tespiti hususunda da inkâr edilemeyecek bir öneme sahiptir.

Vakf-ibtidâ, Kur'ân'ın anlamıyla birebir bağlantılı olan bir konudur. Daha açık ifadeyle, yerli yerince vakfedilip (husnü'l-vakf) daha sonra uygun bir şekilde ibtidâ (husnü'l-ibtidâ) edildiğinde, ayetin ifade ettiği anlam yerini bulmakta, ayeteki i'caz ortaya çıkmaktadır. Aksi taktirde kurallara uymaksızın gelişigüzel vakf ve ibtidâ yapıldığında ise ayetteki anlam değişmekte veya bozulmakta hatta kimi zaman da, ayette ifade edilmek istenen anlamın zıddı bir anlam ortaya çıkmaktadır.

Tarihi verilere bakıldığında vakf-ibtidâ'ya özen gösterme işi yalnızca Kur'ân'ın tilavetiyle sınırlı kalmamış, Arapçayı fasih bir şekilde kullananların günlük konuşma diline dahi yansımıştır.

Hz. Ebu Bekir'den nakledilen şu olay günlük konuşmada uygun anlam ve maksada bağlı vakfın keyfiyetini ortaya koymada dikkat çekici bir örnektir: Hz. Ebu Bekir, yanında devesi bulunan birine: onu satıyor musun? Diye sorunca adam: لا وعافاك الله⁴² dedi. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir de: Bu şekilde söyleme⁴³ لا وعافاك الله⁴⁴ şeklinde söyle, demiştir.⁴⁴ Bu durum günlük dilde dahi bu konuya ne kadar özen gösterildiğini anlama açısından önem arz etmektedir.

³⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s.177.

⁴⁰ İbnü'l-Cezerî'nin Tevvîd ilmine dair kaleme aldığı eser olup 110 beyitten oluşmaktadır.

⁴¹ Aliyyü'l-Karî, *el-Minehu'l-Fikriyye*, s. 125-126. وَلَا حَرَامَ غَيْرِ مَالِهِ سَبَبٌ وَكَيْسٌ فِي الْقُرْآنِ مِنْ وَقْفٍ وَحَبِّ.

⁴² Bu şekilde anlam "Allah sana afiyet vermesin" şeklindedir.

⁴³ Burada anlam "Hayır (satmıyorum), Allah sana afiyet versin" şeklindedir.

⁴⁴ İbnü'l-Enbârî, *İdâhu'l-Vakf*, s. 22; Ebu Cafer Nehhas, *Kitâbu'l-Kat' ve'l-I'tinâf*, s. 93.

Araplar şiir olsun nesir olsun, kullandıkları ifadelerde anlaşılmaya ve mana-ya oldukça önem vermişlerdir. Ebû Hilâl el-Askerî (v.400/1009)'nin şu sözleri de konunun önemini göstermesi açısından dikkat çekicidir:

*"Fasl durumlarında vasl yapmaktan kaçın. Zira bu büyük bir kusurdur."*⁴⁵

Diğer taraftan Ahnef b. Kays'ın (v.67/686) şu ifadeleri de meselenin günlük yaşamda durduğu yeri ifade etme anlamında çarpıcı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır:

*"Amr b. As gibi, konuşup da cümlelerin başını ve sonunu ondan daha iyi ifade eden birini görmedim. O, konuştuğunda cümle sonlarına dikkat ediyor ve konuşmanın hakkını veriyordu. Öyle ki cümle sonunda durduğunda yeni bir cümleye hemen başlamıyordu."*⁴⁶

Arapların kendi sözlerinin anlaşılması için gösterdiği çaba ortada iken elbette Allah'ın yüce kelâmı Kur'ân için bu durum çok daha fazla önem ve ciddiyet arz etmektedir. Nitekim Ebû Ca'fer en-Nehhâs (v.338/950) bu durumu şu sözleriyle dile getirmektedir:

*"Kur'ân okuyan kimse okuduğunu anlamalı ve Kur'ân okuyan kişinin kalbi ayetin manası ile meşgul olmalıdır. Tilavet esnasında duracağı ve başlayacağı yerlere de dikkat etmelidir."*⁴⁷

Bunun yanında Kur'ân'ın indirilişindeki hikmetin kaybolmaması için nere-lerde, nasıl durulur, nereden nasıl geçilir, bütün bunlar önemle üzerinde durulması gereken hususlardır.

Vakf-ibtidâ, Kur'ân kıraatinde Kur'ân'ın i'cazının ortaya çıkması ve kastedilen mananın doğru bir şekilde anlaşılıp kavranılması noktasında dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur. Nasıl ki aruz veznine göre yazılmış bir şiirde, takti' ve tef'ile esaslarına, vezin kaidelerine riayetsizlik yapılarak düzensiz ve ahenksiz bir biçimde okunması neticesinde şiir artık nazım olmaktan çıkıp kuru bir nesir halini alırsa⁴⁸ sözlerin en yücesi olan Allah kelâmını okurken de vakf ve ibtidâyâ riayet etmemek bunun gibidir. Bu nedenle Kur'ân okuyan kişinin bu konulara azami ölçüde özen göstermesi gerekmektedir.

Diğer taraftan vakf-ibtidânın Kırâat ilmi geleneğinde de önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Kırâat ilminin öğretilmesinde hazırlık esnasında talebe-ye verilmesi gereken ilimlerden birisi de vakf-ibtidâ meselesidir. Nitekim herhangi bir âyette, kurrânın ihtilaf ettiği bir kelimenin bütün vecihlerini tamamlamak için çoğu kere âyet sonuna varmadan durup geriden almayı ifade eden cem' (الجمع) hususunda da bilhassa vakf ve ibtidâ yapılacak yerlerin bilinmesi önem arz etmektedir.⁴⁹

⁴⁵ el-Askerî, *Kitabü's-Sinaateyn el-Kitabe ve's-Şi'r*, s. 460.

⁴⁶ el-Askerî, *Kitabü's-Sinaateyn el-Kitabe ve's-Şi'r*, s. 458.

⁴⁷ Ebû Ca'fer en-Nehhas, *el-Kat'u ve'l-İtnaf*, s. 20.

⁴⁸ Hamidullah, *Kur'ânı Kerîm Tarihi*, s. 22.

⁴⁹ Tetik, Necati, *Kıraat İlminin Ta'limi IX. Hicrî Asra Kadar*, s.101.

İbnü'l-Cezerî (v.833/1492) ve Kastallânî (v.923/1517) nefes almanın insanın doğal özelliklerinden olduğunu, bir sûre veya kıssayı tek nefeste okumak mümkün olmadığından nefes alıp dinlenmek için bir durak yani vakf, bunun devamında da bir başlangıç yani ibtidâ yerinin seçiminin zorunlu olduğunu belirtmektedirler. Her iki noktanın da manayı bozmak suretiyle doğru anlamayı ihlal edecek şekilde hatalı olmamaları da bir zorunluluktur.⁵⁰ Nitekim kıraat ilmi bunlara dayanmakta, Kur'ân'ın i'cazı böylece ortaya çıkmakta, hakiki manalara da böylece ulaşılmaktadır.⁵¹ Diğer yandan kıraat imamları da vakf ve ibtidâ yapılacak yerleri öğrenmeyi teşvik etmişler hatta bu konuyu iyice öğrenmeyen talebeye de icazet verilmemesini şart koşmuşlardır.⁵² Diğer taraftan İbnü'l-Cezerî'nin şu sözleri de kıraat ilminde vakf-ibtidâ meselesinin pratik anlamda ne denli önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır:

*"Bizim imamlarımız da kendi şeyhlerinden aynen aldıkları şekilde bir gelenek olarak bizi her bir kelimedede durarak durulacak yerleri parmaklarıyla bize gösterirlerdi."*⁵³

Vakf-ibtidâ, aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm tilavetinde, okunan yerin ifade ettiği söz ve manaya uygun bir şekilde vurgu ile okunması⁵⁴ şeklinde ifade edilen *temsili kıraati* meydana getiren unsurların da başında yer almaktadır. Söz konusu unsurlar şu şekilde ifade edilmektedir: 1. Vakf ibtidâyâ riayet 2. Raf'i savt (sesi yükseltme) 3. Haf-dı savt (sesi alçaltma)⁵⁵ Diğer taraftan Tecvîd ilminde kemal derecesine ulaşabilmek için gerekli olan üç ilimden biri olarak da vakf-ibtidâ gösterilmiştir. Bunlar şu şekilde ifade edilmiştir:

1. Kıraat ilmi 2. Resmu'l-Mushaf ilmi 3. Vakf-ibtidâ ilmi⁵⁶

Vakf-ibtidâ ilminin tarihi süreçte öneminin ciddi anlamda kavranıldığını gösteren bir başka husus da, Dâni'nin ifadesiyle, kıraat alanında çalışması olan her bir âlimin hem kıraat imamı hem de nahivci olmasının yanında bu konuda telifi olmayanın neredeyse yok denecek ölçüde az olmasıdır.

D. Vakf Kategorileri

Vakf-ibtidâ alanında eser verenlere bakıldığında vakf çeşitlerine ilişkin farklı kavramlar kullanıldığı görülse de vakfın caiz olması veya caiz olmaması gibi "iç unsur" yani manaya taalluk eden yönüyle değil de "dış unsur" yani amaçlarındaki keyfiyet itibariyle ele alındığından vakf çeşitlerinde ihtilaf söz konusu olmamıştır.

Söz konusu bu durum, ayetlerin tam bir mana içerip içermemesinin kriter olarak alınmadığı veya farklı bir ifadeyle metne bağlı kalmadan daha ziyade dış ortamlarla alakalı yani vakfın bizatihi keyfiyetini ilgilendiren vakf türleri şeklinde düşünülmüştür.

⁵⁰ Kayhan, Veli, "Vakf ve İbtidâ İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri", *CÜ. İFD.*, X/2, 2006, s. 308.

⁵¹ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 339.

⁵² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 172; Suyutî, *el-İtkan*, I, 85.

⁵³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 172.

⁵⁴ Çetin Abdurrahman, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 318.

⁵⁵ Hafız Fikri Aksoy, *Adâb-u Kıraatî'l-Kur'ân: Kur'ân-ı Okuma Adabı*, s.26.

⁵⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 5.

İşin aslında vakf, keyfiyet itibarıyla ya **ihhtiyârî** veya **ıztırârî** olmak durumundadır. Yani tilavet esnasında kişinin –mutlak anlamda- iki şekilde durması söz konusudur. Birincisi kendi iradesiyle bir duruş ki, duracağı yere de özen gösterek durma (ihhtiyârî); diğeri ise istem dışı harici birtakım unsurlar –nefesin tükenmesi, hapşırma vb.- nedeniyle zorunlu olarak durma ki bu tarz bir duruşta durulacak yere (manaya uygun bir kelime) ve duruş şekline (sükun vb.) dikkat etmeksizin gelişigüzel bir durma olacaktır bu da ıztırârî olmaktadır. Nitekim İbnü'l-Cezerî bununla alakalı olarak şunları ifade etmiştir:

*“Vakfın taksiminde söyleyebileceğim en uygun yol, onun ihhtiyârî ve ıztırârî olarak ikiye ayrılmasıdır. Zira kelim, ya tamdır ya da değildir. Şayet tam ise vakf ihhtiyârîdir. Kelamın tam olması da kendisinden sonrasına ne lafzen ne de manen bağlı olmamasıdır.”*⁵⁷

Ancak sonradan, alanla ilgili kaleme alınan eserlere bakıldığında yine dış etkenlere bağlı olarak ortaya çıkan ihtibârî ve intizârî diye iki kategorinin daha ilave edildiği görülmektedir.⁵⁸ Söz konusu vakf çeşitleri şunlardır:

1. Vakf-ı İztırârî

Tilavet esnasında nefes kesilmesi, unutma, gülme, ağlama, uyuklama vb. devam etmeye mani birtakım sebeplerden dolayı, okuyucunun mananın tamam olmasını gözetmeden uygulamak zorunda olduğu vakf çeşididir.⁵⁹ Şöyle ki, bu tür vakflar zaruret hallerinde meydana gelmelerinden ötürü mana tamamlanmadığı durumlarda vakf yapılan kelimedenden; şayet başlamaya uygun değilse manaya uygun daha önceki bir kelimedenden başlamak gerekmektedir.⁶⁰

2. Vakf-ı İhtiyârî

Hiçbir zarurî sebebe bağlı olmaksızın kişinin kendi isteğiyle vakf yapmayı amaçlayarak isteğe bağlı yapılan vakf çeşididir. İbnü'l-Cezerî, daha önce de geçtiği üzere “kelam ya tam (mana yönüyle) olur ya da olmaz; eğer tamam olursa vakf ihhtiyârîdir”⁶¹ şeklinde ifade etmiştir. Bu ifadenin yukarıda anlatılanla çelişki gibi düşünülmemesi için şu açıklamayı yapmak gerekli olacaktır. Söz konusu ihhtiyârî vakf, yani okuyan kişinin kendi iradesiyle yaptığı vakf, tabiatıyla rastgele bir yer olmayıp belli bir anlamın oluştuğu yer olacaktır, Zira söz konusu vakfta durulan yerin devamına ilişkin herhangi bir lafız veya anlam irtibatına dair herhangi bir detay yoktur.

Diğeri taraftan ihhtiyârî vakf, caiz olan ve caiz olmayan şeklinde ikiye ayrılmaktadır: Buna göre caiz olanlar; *tâm*, *kâfi*, *hasen*; caiz olmayan ise *kabîh* vakf olmaktadır.

⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 172.

⁵⁸ Örnek için Bk. Husarî, *Ahkâm-u Kırâeti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 252; Husarî, Ravza Cemal, *el-Menhelü'l-Müftîd*, s. 145; Ahmed b. Ali Anebtavî, *Zinetu'l-Edâ Şerhu Hilyeti'l-Kurrâ fî Ahkâmi't-Tilâvet ve't-Tecvid*, s. 248.

⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 173.

⁶⁰ Husarî, *Ahkâm-u Kırâeti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 251.

⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 172.

3. Vakf-ı İhtibârî

Okuyan kişinin durulması adet olmayan bir yerde durmasıyla meydana gelen vakf için bu tabir kullanılmış bunun yanı sıra, imtihan veya eğitim maksadıyla yapılan vakf için de ihtibârî vakf denilmiştir.⁶² Diğer taraftan bir hoca karşısında herhangi bir kimsenin kıraate dair bilgisini ve maharetini öğrenmek maksadıyla şayet bir özür sebebiyle vakf yapmaya mecbur kalınmışsa, vakfı niçin yaptığını anlamak için yapılan vakf çeşidi için de bu isim kullanılmıştır.⁶³ Diğer taraftan bu vakf çeşidi için Kur'ân'ın resmi (رسم المصحف) ile alakalı olduğu, kelimelerin *maktu'* veya *mevsûl*, *hazf* veya *isbât*, kelime sonunda "hâ" veya "tâ" ile durmayı denetleme adına hoca tarafından öğrenciye yaptırılan vakf şeklinde de bahsedilmiştir.⁶⁴

4. Vakf-ı İntizârî

Kur'ân okuyan kimsenin, bir kelimedeki tüm farklı rivayetleri bir araya getirerek kıraat vecihlerini gösterdiği, her bir farklı kıraate yani veche geçerken yaptığı vakf çeşididir.⁶⁵ Buradaki hüküm, okuyan kişi durduğu kelimedeki kıraate dair vecihleri gösterdikten sonra şayet devamıyla lafız ve mana irtibatı varsa durduğu kelimedeki vasletmek suretiyle okumaya devam etmelidir.⁶⁶

İçerikleri açısından yani manaya bağlı kategorik taksimde ise vakf çeşitleri genel dört çeşit olarak kabul edilmiştir. Bunlar sırasıyla şu şekildedir:

1. Tam vakf 2. Kâfi vakf 3. Hasen vakf 4. Kabîh vakf.

Bunlardan ilk üçü (tam, kâfi ve hasen vakf) caiz iken; kabîh vakf caiz değildir.

1.Vakf-ı Tâm

Vakf-ı tâm, kendisinden sonrası ile lafız veya mana bakımından, ilgi ve alanın bulunmadığı kelime üzerinde yapılan vakflara denir.⁶⁷ Söz konusu yerde söz/kelam hem lafız hem de mana yönüyle kesin bir şekilde tamam olduğu için bu adı almıştır.

Örneğin "وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ" şeklinde yapılan vakf tâm vakftir. Diğer taraftan vakf-ı tâmlar kimi zaman ayet ortalarında bulunduğu gibi genellikle ayet sonlarında ve kıssa sonlarında bulunurlar. Ayrıca sûre sonlarında yapılan vakflar da bu şekildedir. Bu çeşit yerlerde vakf yapıldığı zaman, okumaya durulan yerin devamından başlanır.⁶⁹

⁶² Husarî, Ravza Cemal, *el-Menhelu'l-Müfîd fî Usûli'l-Kıraati ve't-Tecvid*, s. 145.

⁶³ Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, s. 328.

⁶⁴ Husarî, Mahmud Halil, *Ahkâm-u Kıraati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 252; Husarî, Ravza Cemal, *el-Menhelu'l-Müfîd fî Usûli'l-Kıraati ve't-Tecvid*, s. 145.

⁶⁵ Temel, Nihat, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, s.137; Husarî, Ravza Cemal, *el-Menhelu'l-Müfîd fî Usûli'l-Kıraati ve't-Tecvid*, s.146.

⁶⁶ Husarî, Ravza Cemal, *el-Menhelu'l-Müfîd fî Usûli'l-Kıraati ve't-Tecvid*, s.146.

⁶⁷ Dâni, *el-Müktefâ*, s. 140.

⁶⁸ Bakara, 2/5.

⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 173.

a) Vakf-ı tâm bazen ayet bitmeden bulunur. Mesela ⁷⁰ وَجَعَلُوا آعِزَّةً أَهْلِيهَا آذِلَّةً de yapılan vakf gibi, çünkü Belkıs'ın sözü burada bitiyor, devamındaki (وَكَذَلِكَ يُفْعَلُونَ) ifadesi ise Allah'a aittir.

b) Bazen ayet ortasında bulunur. Örnek: لَقَدْ أَصَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي⁷¹

c) Bazen de ayet sonrasındaki kelimedede bulunur. ⁷² كَذَلِكَ لَمْ يَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا

Vakf-ı tâm, bazen kastedilen manayı kuvvetli bir şekilde beyan ettiği için, şayet vakf-ı tâmda vakf yapılmazsa, manada şüphe hasil olacağından bu vakfa es-Secâvendî, “vakf-ı lâzım”, bazıları ise “vakf-ı vacib” demiştir.⁷³ Bundan dolayı “vakf-ı tâmda” mümkün mertebe vakf yapmaya dikkat edilmelidir.

2.Vakf-ı Kâfi

Vakf-ı kâfi, kelam, lafız ve mana yönünden tamam olmakla beraber, kendinden sonrası ile lafız yönüyle değil de mana yönüyle irtibatı bulunan yerlerde yapılan vakflara denir.⁷⁴ Mesela:⁷⁵ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ şeklinde yapılan vakf, kâfi vakf olmaktadır. Burada kelam, lafız itibariyle tâmdır. Fakat mana açısından maba'di ile ilgisi vardır. Çünkü bunu takip eden cümle, kâfirlerin durumunu haber vermektedir.

Vakf-ı kâfi de kendi içinde derece ve kategorilere ayrılabilir. Mesela: İbnü'l-Cezerî'ye göre⁷⁶ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ da vakf-ı *kâfi*, فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا da *ekfa*, بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ da durmak ise her iki vakftan daha güçlü bir durum arz etmektedir, Vakf-ı kâfi, genel olarak fasılalarda ve ayet aralarında bulunur. Vakf-ı kâfide vakf yapmak, vakf-ı tâm da olduğu gibi, kastedilen manayı beyan için bir te'kid olduğundan gereklidir ve vakf yapılan kelimenin maba'dinden başlanarak devam edilmelidir.⁷⁷

3.Vakf-ı Hasen

Vakf-ı hasen, kendisinde kelam tamam olmakla birlikte, kendisinden sonrası veya kendisinden öncesiyile lafız yönünden alakası bulunan bir kelimedede yapılan vakfa denir. Bir anlam bütünlüğü meydana gelmesinden dolayı vakf yapmak hoş karşılanırken; aralarındaki lafız ve mana yönüyle sıkı ilişkiden dolayı sonrası ile ibtida yapmak uygundur.

Vakf-ı hasen için Fatıha suresinde: وَالْحَمْدُ لِلَّهِ ve الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ şeklinde yapılan vakflar örnek verilebilir.⁷⁸ Burada birinci cümleyi الْحَمْدُ لِلَّهِ takip eden رَبِّ keli-

⁷⁰ Neml, 27/34.

⁷¹ Furkan, 25/29.

⁷² Kehf, 18/90-91.

⁷³ Secâvendî, *İlelu'l-Vukûf*, I, 108; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 180.

⁷⁴ Dâni, *el-Müktefâ*, s. 143.

⁷⁵ Bakara, 2/6.

⁷⁶ Bakara, 2/10.

⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 174.

⁷⁸ İbnü'l-Enbârî, *en-Neşr*, s. 233-234.

mesi, bu cümlelerin sıfatı olduğu için vakf, sıfat ile mevsuf arasında vaki olmuştur. İkincisinde ise cümleyi takip eden غَيْرِ kelimesi de الدَّيْنِ kelimesinin sıfatı veya ondan bedeldir. Her ikisinde de, vakf yapılan kelimenin maba'di ile lafız yönünden ilgisi vardır. Vakf yapıldığı zaman mânâ anlaşıldığı için, bu isim (hasen) verilmiştir.⁷⁹

Vakf-ı hasen ayet başında yahut ayet ortasında olabilir. Şayet ayet başı ise vakf yapılır ve maba'dinden devam edilir. Çünkü ayet başları fasıla olması sebebiyle buralarda vakf yapmak sünnettir. Eğer söz konusu yer ayet başı değil de bu şekilde vakf yapıldıysa, maba'dinden başlamak doğru değildir. Bu durumda, vakf yapılan kelimedenden veya uygun değilse daha evvelinden başlayarak devam edilmesi gerekir.⁸⁰

4.Vakf-ı Kabîh

Kelam, lafız ve mana yönüyle tamam olmayan ve maba'di ile her iki açıdan kuvvetli alakası bulunan yerlerde yapılan vakflara denir.⁸¹

Vakf-ı kabîhin olduğu yerde kelam tamam olmadığı için, buradan bir mana anlaşılmayacağı gibi, ayetten kastedilen/murad edilen mefhum da gizli kalmaktadır. Muzaf ile muzafun ileyh, sıla ile mevsulü, kavlı ile mekulü kavlı vb. arasında yapılan vakflar bu şekildedir. Mesela besmeledeki بِسْمِ kelimesinde ve Fatiha sûresindeki صِرَاطَ كَلِمELERİNDEKİ vakflar örnek verilebilir.⁸² Yine ayet sonu olmasına rağmen فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ şeklinde vakf yapmak da kabîh olarak ifade edilmiştir. Vakf-ı kabîh, "kabîh" ve "ekbah" olmak üzere iki kısma ayrılır. Yukarıda geçen örnekler kabîh vakfa misal olabilir. "Akbah" olana misal ise لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا de vakf yapıp, إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ şeklinde başlanılmasıdır.⁸⁵ Bu şekilde bir vakf ve ibtidâ sebebiyle ayetin manası tamamen değişmekte; bunun neticesinde İslam akadine de ters bir mana ortaya çıkmaktadır.

Kabîh vakf, bir zaruret olmaksızın caiz değildir. Ancak nefes kesilmesi, ak-sırmak, gülmek, uyuklamak, maba'dine ulaşmaya imkân vermeyen herhangi bir mazeret ya da vakfı öğretmek veya imtihan etmek gibi tedris amaçlı sebeplerden dolayı vakf yapmak caiz görülmektedir. Bu durumda, vakf yapılan kelimedenden veya mananın daha güzel anlaşılmasını sağlayacak yukarıda geçen başka bir kelimedenden başlanması gerekir. Çünkü burada vakf, zarurete bağlı olarak mübah görülmüş-tür, zaruret kalkınca da makablinden başlamaya bir engel yoktur.

⁷⁹ ed-Dâni, *el-Müktefâ*, s. 155.

⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s.175.

⁸¹ ed-Dâni, *el-Müktefâ*, s. 148; Eşmûnî, *Menâru'l-Hudâ*, s. 8; Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 352.

⁸² ed-Dâni, *el-Müktefâ*, s. 148; Zerkeşi, *Burhân*, I, 352.

⁸³ Maun, 107/4.

⁸⁴ Maide, 5/72.

⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 177-178.

E. Vakf-İbtidânın Ayetlerin Anlamına Etkisi

Vakf ve ibtidâ konusunun Kur'an'ın anlamına ve tefsirine etkisi aşikârdır. Söz konusu etkiyi aşağıdaki başlıklarla ayetleri kategorize etmek suretiyle ele sunmaya çalışacağız:

1. Fiildeki Sıyganın Değişmesine Bağlı Vakf

وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ / بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ

*“Doğrusu biz seni Hak (Kur’ân) ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin.”*⁸⁶

Ayette iki farklı kıraat vardır. Nafi’ ve Ya’kub tâ harfinin fethi ve lâm harfinin cezmi ile وَلَا تُسْأَلُ şeklinde nehy⁸⁷ sıygasında okumaktadırlar. Diğer imamlar ise metinde olduğu üzere tâ harfini damme ve lâm harfini de merfu ile okurlar.⁸⁸ Nehy sıygası olan Nafi’ kıraatine göre وَنَذِيرًا kelimesinde vakf yapılır. وَلَا تُسْأَلُ şeklindeki kıraatte ise iki takdir vardır.

a. Birinci vech'e göre “Sen onlardan sorumlu değilsin” anlamında (لست تُسْأَلُ) şeklinde olur. Bu durumda, öncesiyle bağı koptuğu için yine وَنَذِيرًا kelimesinde vakf yapılır.⁸⁹

b. İkinci vecihte, öncesine atfedilerek (غير مَسْئُول) anlamında olursa bu takdirde hâl⁹⁰ olacağından ve öncesiyle de irtibatlı olduğundan vakf yapılamaz.⁹¹

2. Mazi Fiilde Sıyganın Değişmesine Bağlı Vakf

وَلَيْسَ الذَّكْرُ كَالْأُنْثَى وَضَعْتَهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَى وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ فَلَمَّا

*“Onu doğurunca, Allah, ne doğurduğunu bilip dururken: Rabbim! Ben onu kız doğurdum. Oysa erkek, kız gibi değildir...dedi.”*⁹²

Ayette وضعت kelimesi iki farklı şekilde okunmaktadır. Birinci okuyuş, Nafi’, Ebû Amr, Asım (Hafs rivayeti), Hamza ve Kisâî gibi imamlar “ta” harfinin sükunu ile okumuşlardır. Bunun dışında kalan İbn Amir, Ebû Bekir Şu’be ve Ya’kub aynı kelimeyi “ayn” harfinin sükûnu ve nefsi mütekellim sıygası olan “ta” harfinin zammeyle okumuşlardır.⁹³

Hafs’ın da içinde olduğu ikinci okuyuşa göre وَضَعْتُهَا أُنْثَى da vakf yapmak uygun olmaktadır. Zira وَاللَّهُ أَعْلَمُ diye başlayan cümle yeni bir cümle olup ifade Allah (cc)’in

⁸⁶ Bakara, 2/119.

⁸⁷ Zemahşerî, Keşşâf, I, 316.

⁸⁸ Dâni, et-Teysîr, s.65; Dimyâtî, İthâf, I, 414.

⁸⁹ İbnü'l-Enbârî, İdâhu'l-Vakf, s.258.

⁹⁰ Zeccâc, Meâni'l-Kur’ân, I, 200.

⁹¹ Dâni, el-Müktefâ, s. 173. Ayrıca bkz: Kurtubî, el-Cami’u li Ahkâmi'l-Kur’ân, II, 92-93.

⁹² Al-i İmran, 3/36.

⁹³ el-Fârisî, el-Hucce, II, 268; Dimyâtî, İthâf, I, 475.

kelamıdır. Öncesindeki ifade ise Meryem'in annesine aittir. وَضَعْتُ şeklindeki okuyuşa göre ise وَضَعْتُهَا أَنْتَى da vakf yapmak doğru değildir. Zira bundan sonraki ifade, öncesine bağlı bir cümle olup Meryem'in annesine ait bir ifadedir.⁹⁴

Birinci tür okuyuşta إِنِّي وَضَعْتُهَا أَنْتَى ifadesinde وضع fiilinin faili Hz. Meryem'in annesi, devamında gelen وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتُ ifadesindeki fiilin kipi birbirinden farklı olmaktadır. Bu sebeple bu okuyuşta أَنْتَى kelimesinde vakf yapmak gerekmektedir. Nitekim Secâvendî burası için mutlak vakf demiştir.⁹⁵

İkinci tür okuyuşta ise وَضَعْتُ ifadesinde kip bir önceki cümleyle aynı olduğundan -her ikisinde de kastedilen Hz. Meryem olması yönüyle- وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتُ şeklinde vakf yapılması gerekir.⁹⁶ Buradan hareketle görüldüğü üzere cümleler arasındaki kip değişiklikleri, vakfın yapılacağı yeri belirlemede önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Mana Farklılığına Bağlı Vakf

لَيْسُوا سِوَا مَنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ

"Kitap ehlinin hepsi bir değildir: Onlardan geceleri secdeye kapanarak Allah'ın ayetlerini okuyup duranlar vardır."⁹⁷

Ayet-i kerimede سِوَا kelimesinde durmak caizdir. Nitekim İbnü'l-Enbârî burası için tâm vakf demiştir.⁹⁸ Bu durumda anlam "Ehli kitaptan iman edenlerle fasıklar bir değillerdir." olmaktadır. Bu iki gruptan daha önceki ayette "Kitap ehli inanmış olsalardı, kendileri için daha hayırlı olurdu; içlerinde inananlar olmakla beraber, çoğu yoldan çıkmış fasık kimselerdir."⁹⁹ şeklinde bahsedilmiştir. Bu durumda vakftan sonraki أُمَّةٌ قَائِمَةٌ ifadesi yeni bir cümle olmakta (mübteda) ve مَنْ أَهْلِ الْكِتَابِ ise mukaddem haber olmaktadır. Bu durumda ise anlam "Kitap ehlinden geceleyin ayakta duran, secdeye kapanarak Allah'ın ayetlerini okuyan bir topluluk da vardır." şeklindedir.

Diğer taraftan سِوَا kelimesinde durmadan devam edip يَسْجُدُونَ kelimesinde vakf yapmak da mümkündür. Bu durumda ليس أهل الكتاب متساوياً anlamında¹⁰⁰ "Ehli Kitaptan Allah'ın emrine uyan, gece namaz kılan, secde eden, Allah'ın ayetlerini okuyan toplulukla, isyan edip sınırları aşanlar bir değildir."¹⁰¹ gibi bir anlam daha çıkmaktadır.

⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, IV, 67.

⁹⁵ Secâvendî, *İlelu'l-Vukûf*, I, 370.

⁹⁶ İbnü'l-Enbârî, *İdâhu'l-Vakf*, s. 280.

⁹⁷ Al-i İmran, 3/113.

⁹⁸ İbnü'l-Enbârî, *İdâhu'l-Vakf*, s. 283.

⁹⁹ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ

¹⁰⁰ Halebî, Semîn, *ed-Dürrü'l-Masûn fi Ulumi'l-Kitabi'l-Meknun*, III, 354.

¹⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, I, 175.

4. İrabdaki Tercihe Bağlı Vakf:

Örnek 1:

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ / وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ

“Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse (ihramını giyerse), hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur.”¹⁰²

Ayette iki farklı okuyuş söz konusudur. Birincisi yukarıda metinde geçtiği şekliyle okunuşu ki, Asım ile birlikte Nafi, Hamza, Kisâi ve İbn Amr böyle okumaktadırlar. İkinci okuyuş şekli ise فُسُوقَ وَلَا رَفَثَ وَلَا جِدَالَ kelimelerinin rafesün- füsûkun şeklinde zammeyle birlikte tenvinli okunmasıdır.¹⁰³ Kastedilen manaya en uygun olanı fetha ile okunandır. Bu durumda cima¹⁰⁴, fisk¹⁰⁵ ve kavga gibi eylemlerin tamamının mutlak olarak nefyi hacda yasaklanması söz konusudur. Buna göre vakf, kelamın tamam olduğu فِي الْحَجِّ kelimesinde yapılmalıdır.

Tenvin ve zammeli ikinci okuyuşa göre ise vakf ولا فسوق kelimesinde yapılmalıdır. Bu durumda takdir ilk iki kelimenin رفث ولا فسوق şeklinde söz konusu fiillerin nehyini ifade ederken; *cidal* için nefyin ihbarı söz konusudur. Bu okuyuşa göre لا ifadesi ليس manasında olup kendisinden sonra gelen ismi ref' etmektedir. Haberi ise mahzup olup takdir şu şekildedir: رفث ولا فسوق في الحج.¹⁰⁶ Bu arada Zemahşerî de, bu okuyuşun mesnedinin ayette geçen iki fiilin yer aldığı şu rivayet olduğunu ifade etmektedir:¹⁰⁷ « من حج فلم يرفث ولم يفسق خرج كهيئة يوم ولدته أمه » “Kim Allah için hacceder de kötü söz ve davranışlardan sakınırsa, annesinden doğduğu gün gibi (tertemiz ve günahlardan arınmış olarak) geri döner.”¹⁰⁸

Örnek 2:

جَاءَتْ لَأَ قُلِّ إِنَّهَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَتَّهَا إِذَا/ لَيُؤْمِنَنَّ بِهَا وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْتَانِهِمْ لَئِن جَاءَتْهُمْ آيَةٌ يُؤْمِنُونَ

“Kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair kuvvetli bir şekilde Allah’a and içtiler. De ki: Mucizeler ancak Allah katındandır. Ama mucize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?”¹⁰⁹

¹⁰² Bakara, 2/197.

¹⁰³ el-Fârisî, *el-Hucce*, II, 115; Dimyâtî, *İthâf*, I, 433.

¹⁰⁴ Rafes kelimesi fâ harfinin zamme veya kesrasıyla (رفث=يرفث) cima anlamında kullanılmaktadır.

Bu arada İbn Mes’ud bu kelimeyi cemi sıygasıyla “Rufûs” şeklinde okumuştur. Bkz: Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, II, 407.

¹⁰⁵ Fisk kelimesi İbn Ömer tarafından sibab (سباب) şeklinde ifade edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber

buna ilişkin şöyle buyurmuştur: (سباب المسلم فسوقٌ وقتاله كفرٌ)

¹⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, II, 408, 409.

¹⁰⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 407.

¹⁰⁸ Müslim, *Hac*/438; Tirmizî, *Hac*/2.

¹⁰⁹ En’am, 6/109.

Ayet-i kerimde كَيْفًا kelimesine ilişkin iki farklı kıraat mevcuttur.

Söz konusu kelimeyi Nafi', İbn Amir, Hafs, Hamza, Kisâi ve Ebû Ca'fer hemzenin fethasıyla okumuşlar; diğer taraftan İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Bekir Şu'be, Ya'kub ve Halef de hemzeyi kesreli okumuşlardır.¹¹⁰

Fethalı okuyuşa göre yukarıda meali verilen ayette, Müminlerin bir mucize indiğinde küfürde inat edenlerin iman edebileceklerine yönelik beklenti kabilinden düşünceleri reddedilmektedir. Bu durumda, onlara hitaben "Mucize geldiğinde iman edeceklerini kim bildirdi?" denilmektedir. Bu anlamda *la* olumsuzluk edatı düşmüştür. Ferra'nın da içinde olduğu bazı âlimler, ayetteki red ifadesinin daha iyi anlaşılması adına ما منعك الا تسجد إذ أمرتك ayetinde¹¹¹ de olduğu gibi *la*'nın zaid olduğunu ifade etmiştir. Öte yandan Zeccâc bu görüşü reddetmiş ve *enne*'nin *lealle* anlamında olduğunu tercih etmiş ve Übeyy b. Ka'b'ın mushafında da (لعلها إذا جاءت) şeklinde olduğunu teyit mahiyetinde ifade etmiştir.¹¹²

Diğer yandan Zemahşerî, ayeti *la*'nın hazfi ve *enne*'nin *lealle*'ye te'vilini gerektirmeyecek şekilde ve farklı bir bağlamda anlamaktadır. Ayet, kâfirlerin iman etmeyeceğine dair yalnızca Allah'ın ilminde mevcut gaybi bilgiyi müminlerin bildmelerinin imkân dâhilinde olmadığını beyan için varid olmuştur. Böylece Allah, müminlere hitaben "Mucize onlara gelse de iman etmeyeceklerine dair yalnız benim bildiğim şeyi size haber veren de nedir?" demektedir.¹¹³ Bu takdire göre *ennehâ* şeklindeki kıraat يُشْعِرُكُمْ kelimesinde vakf yapılmamasını gerektirmektedir.

Diğer kıraat olan hemzenin إِيَّا şeklinde kesreli okunuşa göre, يُشْعِرُكُمْ'den sonraki cümle istinafiye olmaktadır. Bu durumda "Onlara dair meseleyi size ne bildirdi?" denildikten sonra kelam tamam olmakta ve ardından "Şüphesiz mucize onlara gelse de elbette iman etmezler." şeklinde ihbarî bir cümle gelmektedir. Netice olarak bu tercihe göre mananın doğru anlaşılabilmesi için يُشْعِرُكُمْ kelimesinde vakf yapılarak sonrasında devam edilmesi gerekmektedir.¹¹⁴

5. Cümle Başındaki Amil Nedeniyle Meydana Gelen Vakf

وَقَفَيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بَعِيسَىٰ ابْنِ مَرْبَمَ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَآتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ / وَلِيَحْكُمَ أَهْلَ الْإِنجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ

"Kendinden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak peygamberlerin izleri üzerine, Meryem oğlu İsa'yı arkalarından gönderdik. Ve ona, yol gösterici, aydınlatici olan ve önünde bulunan Tevrat'ı doğrulayan İncil'i sakınanlara öğüt ve yol gösterici olarak verdik. İncil'e inananlar, Allah'ın onda indirdiği (hükümler) ile hükümler."¹¹⁵

¹¹⁰ İbn Mücahid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 265; el-Fârisî, *el-Hucce*, II, 522; Dimyâtî, *İthâf*, II, 26.

¹¹¹ Araf, 7/12.

¹¹² Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 282, 283.

¹¹³ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 387.

¹¹⁴ İbnü'l-Enbârî, *İdâhu'l-Vakf*, s. 314.

¹¹⁵ Maide, 5/46-47.

Ayeti kerimede وليحكم ifadesi iki farklı şekilde kıraat edilmiştir. Kıraat imam- larından Hamza, kelimenin lâm harfinin kesresiyle, mîm harfini de fetha ile liyahküme şeklinde okurken; diğer kıraat imamları metinde olduğu gibi sükûn ve cezm ile okumuşlardır.¹¹⁶

Çoğunluğun okuyuşu olan lâm harfinin sakin okunmasında söz konusu fiil emir sıygasında olmaktadır. Buna göre, وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ şeklinde durmak kâfî vakf olmaktadır. Sonrasında gelen ifade ise istinafi bir cümle olup “İncil sahipleri onunla hükmetsinler” anlamında Allah’tan gelen bir emirdir.

Lâm harfinin kesresiyle Hamza’nın okuyuşunda ise ta’lil bildiren lâm (لام كي) öncesiyle bağlantılı olduğu için söz konusu yerde vakf yapılamaz.¹¹⁷ Yani söz konu- su yerde vakf yapmak caiz değildir.¹¹⁸ Bu durumda anlam şu şekilde olmaktadır: “Ve ona, içinde doğruya rehberlik ve nûr bulunmak, önündeki Tevrat’ı tasdik etmek, sakinanlara bir hidayet ve öğüt olarak, İncile inananlar Allah’ın indirdiği ile hükmet- sin diye incil’i verdik.”

6. Şartın Tevcihine Dair İhtilafın Giderilmesinde Vakf

وَأِذَا صَرَبتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ / إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا

“Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endi- şe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler, sizin apaçık düşmanınızdır.”¹¹⁹

Ayeti kerimeyle alakalı olarak müfessirlerin geneli korku illetinin yolcu na- mazının kısaltılmasında bir şart olmadığı noktasında hemfikirdirler. Şu var ki, ihtil- af ettikleri nokta ayette yer alan şartın tevcihi noktasındadır. Diğer taraftan ayetin sebebi nüzulüne ilişkin meselenin مِنَ الصَّلَاةِ şeklinde vakfetmek suretiyle ortaya çı- kacağı ifade edilmiştir. Bu şekilde vakf yapmakla şart adına meydana gelebilecek karışıklığın da vuzuha kavuşması söz konusudur. Sonrasında gelen إِنْ خِفْتُمْ ile de- vam eden cümle içindeki şart ise hüküm ifade etmesi için getirilmemiştir. Aksi tak- tirde namazın kısaltılması sadece korku şartına bağlanmış olurdu. Hâlbuki korkuya medar bir durum olmasa da namaz kısaltılabilmektedir. Bu durumda şart deva- mında gelen hükümle (korku namazı) ilgilidir.¹²⁰

Bu arada Secâvendî مِنَ الصَّلَاةِ kelimesinde ق remziyle vakfın olması gerektiği- ni işaret etmektedir.¹²¹ Secâvendî’nin bu şekilde tercihinden de ayette iki ayrı hükümün farklılığına işaret edildiğini anlamaktayız. Nitekim ayette dikkatimizi çe- ken bir diğer husus, ayetin kendi içerisinde lafzen mevsul manen ise mefsûl oldu-

¹¹⁶ Dâni, *et-Teysîr*, s.82; Dimyâtî, *İthâf*, I, 536.

¹¹⁷ Dâni, *el-Müktefâ*, s. 241.

¹¹⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, VI, 209.

¹¹⁹ Nisa, 4/101.

¹²⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, IV, 360-362.

¹²¹ Secâvendî, *İlelu’l-Vukûf*, II, 432.

ğunu görmekteyiz. Nitekim bununla alakalı olarak Suyûtî şunları söylemektedir: Ayetin zahiri namazın kısaltılmasının korkuya bağlı olduğunu, güven içinde iken kısaltılmamasını gerektirir. Hz. Aişe'nin de içinde olduğu bir grup ulemanın bu şekilde düşündükleri ifade edilmektedir. Diğer taraftan ayeti kerimenin nüzûl sebebine bakıldığında lafzen bağlantılı olsa da manen/hükmen ayrı oldukları görülecektir. Hz. Ali'den gelen rivayette, Benî Neccardan bir grubun Hz. Peygamber'e gelerek: Ya Rasûlallah! Biz çokça sefere çıkıyoruz, namazı kısaltalım, dediler. Bunun üzerine "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur" ayeti inmiştir. Bu olayın ardından bir sene kadar geçtikten sonra Hz. Peygamber sahabe ile savaşa çıkmış ve savaş esnasında öğle namazına durunca bu durumu fırsat bilen müşrikler: Muhammed ve ashabını arkalarından vurmaya imkan doğdu, haydi üzerlerine yürüyün! dediler. Bunun üzerine aralarından biri de -onların bir o kadarı da arkalarında hazır beklemedeler, deyince iki namaz arasında "kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz" kısmı nazil olmuştur.¹²²

7. İ'tirazi Cümle ve Vakf

Mu'tarıza cümlesi dilde الجملة المعترضة veya الجملة الاعتراضية şeklinde ifadesini bulan, Kur'an'ın sıkça kullandığı i'caz ve edebî yönlerinden birini teşkil eden önemli bir konudur. Mu'tarıza cümlesi "Bir gayeden dolayı anlam bakımından birbirinin peşi sıra gelmesi gereken iki ögenin veya cümlenin arasına giren cümle ya da cümleler şeklinde tarif edilmiştir." Diğer taraftan mu'tarıza cümlesinin, sözü pekiştirme, yanlış anlamayı önleme, sözü güzelleştirme, tenzih, dua ve tenbih gibi birtakım maksatlara matuf yapıldığı da ifade edilmiştir.¹²³ Bu kısa ön bilginin ardından i'tirâzi cümle bulunan ayetlerde vakfın anlam üzerindeki etkisine değinelim:

وَلَيْنُ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِّنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَن لَّمْ تَكُن بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا

"Eğer Allah'tan size bir lütf erişirse -sanki sizinle onun arasında (zahiri) bir dostluk yokmuş gibi- "Keşke onlarla beraber olsaydım da ben de büyük bir başarı kazansaydım!" der."¹²⁴

Ayeti kerimede كَأَن لَّمْ تَكُن بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ ifadesi ile لَيْتَنِي ile arasına girmiş bir cümle-i mu'tarızadır. Burada kural gereği kavf ile mekûlü'l-kavlin arası ayrılamaz. Yani لَيَقُولَنَّ ile onun beyanı olan يَا لَيْتَنِي ifadesi arasında vakf yapılmaz.

Nitekim ne Enbârî ne Dâni ne de Secâvendî burada vakfa işaret etmiştir. Diğer taraftan meallere yansımaları noktasında mu'tarıza cümlesinin iki trnak (-...-) içinde ifade edilmesinin de isabetli olacağı kanaatindeyiz.¹²⁵

¹²² Suyûtî, *el-İtkân* I, 91.

¹²³ Konuyla alakalı geniş bilgi için bkz: Aldemir, Halil, "Mu'tarıza Cümle ve Kur'an'da Yer Alış Nedenleri", *EKEV*, Yıl, 16, Sayı: 51 (Bahar 2012), s.325-354.

¹²⁴ Nisa, 4/73.

¹²⁵ Zira meallerin bir kısmı buna dikkat ederken büyük çoğunluğu bu işareti kullanmamış, kimisi "sanki" ifadesiyle cümle kurmuş kimisinde de "sizinle kendisi arasında hiç sevgi yokmuş gibi" tarzında hal cümlesi tarzında bir cümle kurgusu yer almıştır. Örneğin; "Eğer Allah'tan size bir ni'met erişirse, sizinle kendisi arasında hiç sevgi yokmuş gibi: "Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarı kazansaydım!" der. S. Ateş

Bu ayette dikkat çeken bir diğer husus da, فَأَفُورُ fiilinin harekesinin değişmesine (اختلاف حركة الفعل) bağlı olarak vakf yapılacak yerin farklılığı meselesidir. Metinde olduğu gibi mansup okunduğunda temennî'nin cevabı olmakta, buna bağlı olarak da vakf, ayet sonunda tamam olmaktadır. Diğer taraftan فَأَفُورُ şeklinde merfu okunduğunda istinafiye¹²⁶ olacağı için كُنْتُ مَعَهُمْ şeklinde vakf yapmak ise daha uygun olmaktadır.¹²⁷

8. Kıraat Farklılıklarına Bağlı Vakf

Örnek 1:

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأَذْنَ بِالْأَذْنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصًا

“Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralar da kısastır (Her yaralama misli ile cezalandırılır).”¹²⁸

Ayette وَالْعَيْنَ kelimesini Kisâî hariç diğer kıraat imamları mansub olarak okumaktadır. Kisâî ise aynı kelimeyi merfu olarak okumaktadır. Yine Ebû Amr, İbn Kesîr, İbn Amir ve Ebû Ca'fer (وَالْجُرُوحَ) kelimesi hariç söz konusu kelimeleri mansub okumaktadır.¹²⁹ Mansub okunmasına göre (قِصَاصًا) kelimesinde durmak uygun iken; (وَالْعَيْنَ) kelimesinin merfu okunuşuna göre, bu kelime ibtidâî/yeni başlayan bir cümle olduğundan بالنفس kelimesinde durmak daha uygun olmaktadır.¹³⁰

İkinci olarak ayette merfu okunuşta الْعَيْنُ ile başlayan kısım, istinafiye olduğundan, Allah-u Teâlâ'nın Yahudilere yönelik organlarla ilgili değil de sadece kisası farz kıldığı anlamı ortaya çıkmaktadır. Yine bu durumda, kisasın dışında ifade edilen uzuvlara ilişkin hükümlerin de Müslümanları bağlayıcı bir durumu söz konusudur. Diğer taraftan ayette وَالْعَيْنَ kelimesi ve devamı daha önce geçen النَّفْسُ kelimesine atfedilirse vakf yapılmaması gerekir;¹³¹ zira bu durumda العين kelimesi atıf vav'ı sebebiyle اَنَّ'nin mansubiyetinden etkilenmektedir.¹³² Yani mansub olan kelimelere atfedilmiş olmaktadır.

Buna ilişkin el-Farisî, mansub olan (النفس) kelimesinden sonra (العين) şeklinde merfu okuma durumuna ilişkin üç çeşit takdirden bahsetmiştir. Birincisi, buradaki “vav”, cümlenin cümleye atfını yapmaktadır. Diğer bir ifadeyle mansub okuyuştaki

¹²⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VI, 276.

¹²⁷ İbnü'l-Enbârî, *İdâhu'l-Vakf*, s. 291.

¹²⁸ Maide, 5/45.

¹²⁹ Dâni, *et-Teysir*, s. 82; Dimyâtî, *İthâf*, I, 536.

¹³⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VI, 192.

¹³¹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VI, 193.

¹³² Ebû Ali el-Farisî, *el-Hucce*, II, 412.

gibi amilin durumundan etkilenmemektedir. Yani müfredin müfrede olan atfı gibi cümlelerin cümleye atfı söz konusudur. İkincisi, sözün manaya hamedilmesi ki, (العَيْنُ بِالْعَيْنِ) şeklinde hamedilmiştir. Üçüncüsü ise, tıpkı şu ayette munfasıl zamire atıf yapıldığı gibi¹³³ (إِنَّهُ يَرَأَكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ) kelimesinin haberin konumunda mukadder zarfa atfedilmesidir.¹³⁴

Örnek 2:

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وُفُّوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

“Onların ateşin karşısında durdurulup ‘Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve inananlardan olsak!’ dediklerini bir görsen!”¹³⁵

Ayeti kerimede üç farklı kıraat söz konusudur. Birincisi yukardaki وَلَا نُكَذِّبُ ve وَنَكُونُ şeklinde her iki fiili de mansup okuyanlar: Hafs ile birlikte Hamza ve Ya’kub’tur. İkincisi İbn Amir’in kıraati: birinci fiili merfu “nükezzibü” ikinci fiili de “nekûne” şeklinde mansup okur. Üçüncü kıraat şekli ise Nafi, Ebû Amr, Kisâî ve Ebû Ca’fer, her iki fiili de merfu’ okumaktadırlar.¹³⁶

a. Mansup okuyuşa göre temenninin cevabı olması hasebiyle نُرَدُّ kelimesinde vakf yapılmaz.¹³⁷

b. Her iki fiilin merfu okunması durumunda sonraki iki fiil, temenni fiili نُرَدُّ’ye atfedildiğinde –her ikisi de temenni ifade edeceğinden- yine vakf söz konusu değildir.

c. Ancak İbn Amir’in kıraati olan birinci fiilin merfu’ ikincisinin de mansup olması durumunda وَلَا نُكَذِّبُ istinafiye olarak temenni’nin dışında kalacağından نُرَدُّ’de vakf yapılabilir.¹³⁸

9. Tartışmaya Medar Olan Vakf Örnekleri

Örnek 1:

وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرَ أَلْفَ سَنَةٍ

“Yemin olsun ki, sen onları yaşamaya karşı insanların en düşkününü olarak bulursun. Putperestlerden her biri de arzular ki, bin sene yaşasın.”¹³⁹

Türkiye’de basılan Mushafların genelinde söz konusu ayette durak yerinin عَلَى حَيَاةٍ kelimesi üzerinde olduğu görülmektedir. Nitekim Secâvendî “على حياة” üzerine vakfetmeyi caiz vakf olarak tayin etmiştir.¹⁴⁰ Bu ayetle alakalı bir diğer husus da

¹³³ Araf, 7/27.

¹³⁴ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce*, II, 413-414.

¹³⁵ En’am, 6/27.

¹³⁶ Dâni, *Teysir*, s. 84; Dimyâtî, *İthâf*, II, 8.

¹³⁷ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce*, II, 464.

¹³⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, VI, 408, 409.

¹³⁹ Bakara, 2/96.

¹⁴⁰ Secâvendî, *İlelu’l-Vukûf*, I, 218.

muaneka olup olmadığına dair söylemlerin olmasıdır.¹⁴¹ Nitekim Secâvendî, -her ne kadar mushafa yansımaya da- murakabe durağı olarak “حياة” ve “اشركوا” kelimelelerini göstermiştir. Birinci durumda “على حياة” ifadesinde durulduğunda anlam “*Yemin olsun ki, sen onları (Yahudileri) yaşamaya karşı insanların en düşkününü olarak bulursun. Müşriklerden her biri de arzular ki, bin sene yaşasın*” şeklinde olmaktadır. Bu durumda يودُ fiilinin Yahudilere raci olan هم zamiri ile bir alakası söz konusu değildir.¹⁴²

Diğer taraftan “اشركوا” üzerine vakfedilmesi durumunda “يود” ifadesi cümle başı olmaktadır. “ومن الذين اشركوا” ifadesindeki “من” harfi “الناس” kelimesine değil de “الذين اشركوا” ifadesine gelir. Çünkü bu durumda Yahudiler, insanlar içerisinde değerlendirilirken müşrikler içerisinde değerlendirilmemektedir.¹⁴³ Secâvendî bu şekilde okunduğunda “الياقوت أفضل الحجارة وأفضل من الدياج” “*Yakut taşların en değerlisidir. Dibacdan da değerlidir*” cümlesindeki kullanıma benzetmiştir.¹⁴⁴ Çünkü bu kullanıma göre ayetin takdiri “وَلْتَجِدَهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ وَ (أحرص) مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا” şeklinde olur.¹⁴⁵

Bu durumda ayetin anlamı şu şekilde olmaktadır:

“*Yemin olsun ki, sen onları (Yahudileri) yaşamaya karşı insanların en düşkününü ve hatta müşriklerden bile düşkün bulursun. Onlardan her biri de bin yıl yaşamayı arzular*”¹⁴⁶

Netice olarak hem bağlam hem de daha uygun mana için, durak yerinin عَلَى كَلِمَةِ حَيَاةٍ kelimesi üzerinde değil de; أَشْرَكُوا وَمِنَ الَّذِينَ كَلِمESİNİN SONUNDA yer almasının daha sağlıklı olacağı kanaatindeyiz.

Örnek 2:

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ

“*Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatli ve merhametlidir.*”¹⁴⁷

Ayeti kerimede عَزِيزٌ de duruş için Secâvendî, ز herfiyle gösterdiği mücevvez vakf demistir.¹⁴⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme Kurulu’nun teftişinden geçmiş bazı Mushaflarda ise yukardaki gibi vasl etmek evladır, anlamında ق

¹⁴¹ Bk. Koyuncu, Recep, *Kur’ân-ı Kerîm’in Anlaşılmasında Vakf-İbtidânın Rolü*, s. 94-95.

¹⁴² Kayhan, Veli, *a.g.m.* s. 334.

¹⁴³ Oysa ayette müşrik oldukları ifade edilmektedir: *Tevbe*, 9/30 وَقَالَتِ الْيَهُودُ عَزِيزُ ابْنِ اللَّهِ

¹⁴⁴ Secâvendî, *İlelu'l-Vukûf*, I, 219.

¹⁴⁵ Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn fi Ulumi'l-Kitabi'l-Meknun*, II, 11.

¹⁴⁶ Nitekim Zemahşerî, zamirin müşriklere dönmesinin caiz olduğunu söylemektedir. Bkz: *Keşşâf*, I, 298.

¹⁴⁷ *Tevbe*, 9/128.

¹⁴⁸ Secâvendî, *İlelu'l-Vukûf*, II, 562.

secavendi yer almaktadır. Eğer bu işaretten hareketle عزیز üzerinde vakf yapılmak istenirse -ki caizdir- ayetin meali şöyle olmaktadır:

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ
gelmiştir..”

عَلَيْهِ مَا عَزَّتُمْ “Sizi sıkıntıya düşürecek şey onun üzerindedir/ aleyhinedir.”

حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ “O size çok düşkündür.”

بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ “Özellikle müminlere son derece şefkatli ve merhametlidir.”

Ayeti kerimede İbnü'l-Enbârî'ye göre ayetin sonunda *tâm* vakf olurken¹⁴⁹ Dâni ise حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ ifadesini Mekkelilere yönelik olduğunu ifade ederek *aleyküm*'de durmaya *kâfi* vakf¹⁵⁰ demiştir. Ayette ilgili kısmın l'rabıyla alakalı olarak iki ihtimal söz konusudur.

a. مَا عَزَّتُمْ ifadesinde “ma” lafzı masdariye olup عَزِيزٌ sıfatının (sıfat-ı müşebbehe) faili olarak mahallen merfudur.

b. Yine مَا عَزَّتُمْ ifadesi mübteda عزیزٌ عليه ifadesi de mukaddem haberdir.¹⁵¹

Netice olarak hem bağlam açısından hem literal açıdan ayette vakf işareti olmadan okumak daha doğru olacaktır. Diğer taraftan tefsirlere bakıldığında, tartışmaya medar olan noktaya ilişkin¹⁵² عزیزٌ عليه عتکم¹⁵³ veya مشقتکم¹⁵⁴ عليه şeklinde değerlendirmeler bize *azîz* kelimesinin “Rasûl” ifadesinin sıfatı olmadığı görüşünü teyit etmektedir. Diğer yandan İbnü'l-Enbârî ve Dâni'nin görüşlerini de değerlendirdiğimizde en azından *aleyküm* ifadesine kadar tek cümle olarak okunmasının da doğru olacağı kanaatindeyiz.

Sonuç

Kur'an tilavetinde ayette kastedilen anlamın ortaya çıkmasında rol oynayan hususların başında vakf-ibtidâ meselesi gelmektedir. Vakf ve ibtidâ, Kur'an kıraatında mananın iyi anlaşılabilmesi için riayet edilmesi gereken bir husustur. Nasıl ki düz yazıda noktalama işaretlerine dikkat edilmediğinde anlamda bozulmalar meydana geliyorsa söz konusu Allah kelamı Kur'an-ı Kerîm olduğunda ise durum daha da önem arz etmektedir.

Sadece okunan metin üzerinde değil asr-ı saadete bakıldığında günlük hayatta da önemli bir unsur olarak öne çıkan vakf-ibtidâ meselesi, Kur'an'ın vahyinden bu yana her devirde önemini koruyarak günümüze dek gelmiştir. Nahiv ve kıraatle irtibatlı olmasına bağlı olarak konu, dil ve kıraat ile ilgili kitaplarda ele

¹⁴⁹ İbnü'l-Enbârî, *İdâhu'l-Vakf*, s.345.

¹⁵⁰ Dâni, *Müktefâ*, s. 301.

¹⁵¹ Ukberî, Ebû'l-Beka Abdullah, *Tibyân fi l'râbi'l-Kur'an*, II, s. 23.

¹⁵² Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili 'Âyi'l-Kur'an*, XI, 77.

¹⁵³ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 110.

¹⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VIII, 302.

alınmış; bunların yanında bazı müfessirler de eserlerinde vakf-ibtidânın anlama etkisi üzerinde durmuşlardır.

Vakf-ibtidâ meselesi, Kur'an'ın manasıyla birebir ilgili olan bir husustur. Hal böyle olunca yerli yerince vakfedilerek ardından uygun bir şekilde ibtidâ yapıldığında, ayette ifade edilen anlam yerini bulmakta, kesinlik kazanmaktadır. Aksi durumda ise, kurallara uyulmadan yapılan vakf ve ibtidâ sonucunda ayetteki anlam bozulmakta hatta kimi zaman da anlam tersine dönebilmektedir. Bu nedenle okuyunun olduğu kadar dinleyicinin de okunan Kur'an'dan istifade edebilmesi için vakf yapılacak yerlere özen göstermek kaçınılmaz derecede önem arz etmektedir. Nitekim söz konusu sebeplerden ötürü Hz. Peygamber de Kur'an okurken gerekli hassasiyeti göstermiş ve birtakım kavî ve fiilî uygulamalarıyla da sahabenin de bu konuda aynı şekilde hassasiyet göstermesi gerektiğini ifade etmiştir.

Vakf-ibtidâ ilminin diğer ilimlerle ilişkisi söz konusu olduğunda önemli ölçüde kıraat ilmiyle irtibatlı olduğu görülmektedir. Nitekim müfessirlerin eserlerinde konuya değindiği yerler incelendiğinde, bunların ekseriyetle kıraat farklılıklarının yer aldığı ayetler olduğu göze çarpmaktadır. Haddizatında kimi kıraat farklılıkları da cümlelerin yapısını doğrudan değiştirmekte ve buna bağlı olarak da vakf yapılacak yerler değişmektedir.

Netice olarak vakf-ibtidâ kıraat ilminin önemli bir dalıdır. Kur'an-ı Kerim'in mana ve maksadını kavramak, ondan şer'î deliller çıkarmak önemli ölçüde vakf ve ibtidâyı bilmekle gerçekleşir. Diğer taraftan konuyla alakalı telif çalışmalarının hicrî II. asırdan itibaren başlaması ve günümüze dek kıraat sahasında çalışması olan birçok âlimin de bu konuya dair müstakil bir eserinin olması, vakf-ibtidâ meselesinin önemini anlamada yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Ahfeş, Said b. Mes'ade el-Belhî, *Meâni'l-Kur'ân*, Beyrut, 1985.
- Ahmed b. Ali Anebtavi, *Zinetu'l-Edâ Şerhu Hilyeti'l-Kurrâ fî Ahkâmî't-Tilâvet ve't-Tecvid*, Amman, Daru'l-Furkan, 1999/1420.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned* th: Şuayb Arnavut, Müesseses Risale Beyrut, 2001/1421.
- Aldemir, Halil, "Mu'tarîza Cümle ve Kur'an'da Yer Alış Nedenleri", *EKEV*, Yıl, 16, Sayı: 51 Bahar 2012.
- Aliyyü'l-Karî, el-Minehu'l-Fikriyye Şerhu Mukaddimeti'l-Cezeriyye, Mektebe Asriyye, Beyrut, 2009.
- Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabîyye*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Kahire. (I-VI)
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbu't-Ta'rifât*, (th: Muhammed Abdurrahman Mer'aşlı), Daru'n-Nefâis, İstanbul, 1992.
- Çetin, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, Emin yay., Bursa, 2007.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Said, *t-Teysir fî'l-Kıraati's-Seb'*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.
- el-Müktefâ fî'l-Vakfî ve'l-İbtidâ*, (th: Abdurrahman Maraşlı), Müesseses Risale, Beyrut, 1987.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. el-Benna, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kıraati'l-Erbe'ate Aşer*, I-II, (th: Şaban Muhammed İsmail), Beyrut, 2007.
- Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce fî 'ileli'l-Kıraati's-Seb'*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.
- el-Askerî, Ebû Hilal, *Kitâbu's-Sinaateyn el-Kitâbe ve's-Şi'r*, Matbaa-i Mahmut Bey, İstanbul, 1320.
- Eşmûnî, Ahmed b. Muhammed, *Menâru'l-hudâ fî Beyâni'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, Mektebe Mustafa Babî el-Halebî, 1973/1393.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmet, *Tehzibü'l-luğa*, Müessesetü'l-Mısriyyeti'l-Amme, Kahire, 1964. (I-XV)
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'ân* (th. Ahmed Yusuf Necâtî) Alemu'l-Kutub, Beyrut, 1980. (I-III)
- Gülle, Sıtkı, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, Huzur yay., İstanbul, 2005.

- Hâkim, Ebû Abdullah en-Nisâbü'rî, *El-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, (th: Mustafa Abdulkadir Atâ), Darü'l- Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1990/1411. (I-IV)
- Halebî, Semîn, *ed-Dürrü'l-Masûn fi Ulumi'l-Kitabi'l-Meknun*. (th: Ahmed Muhammed el-Harrat), Dimeşk, 1993.
- Hafız Fikri Aksoy, Adâb-u Kiraati'l-Kur'an: Kur'an-ı Okuma Adabı, İstanbul, 1970.
- Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, İFAV, İstanbul, 2000.
- Husarî, Ravza Cemal, *el-Menhelu'l-Müfid fi Usûli'l-Kiraâti ve't-Tecvid*, Daru'l-Kelimu't-Tayyib, Beyrut, 2005.
- Husarî, Mahmud Halil, *Ahkâm-u Kirâeti'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Dâru'l-Besâiru'l-İslamiyye, Beyrut, 2006.
- Meâlimu'l-İhtidâ ilâ Ma'rifeti'l-Vukûfi ve'l-İbtidâ, Daru'l-İbn Heysem, Kahire, 2009.
- İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (th: Kemal Yusuf el-Hût), Mektebe Rüşd, Riyad, 1409.
- İbn Mücahid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kiraât*, (th: Şevki Dayf), Daru'l-Mearif, Kahire, ts.
- İbnü'l-Cezeri, *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvid*, (th: Ganim Gaddûrî Hamed) Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1986.
- *en-Nesr fi'l-Kiraati'l-Asr*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2010.
- İbnu'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakfi ve'l-İbtidâ*, (th: Ahmet Mehdelî), Beyrut, 2010.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I-XVIII, Beyrut, Dâru's-Sadr, [t.y.].
- Karaçam, İsmail, Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri, İFAV yay., İstanbul, 2008.
- Kastallânî, Şihabuddîn, *Letâifü'l-İşârât Li Fünûni'l-Kiraât*, (th: Abdussabûr Şahîn), Kahire, 1972.
- Kayhan, Veli, Vakf ve İbtidâ İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri. CÜ. İFD, X/2- 2006, 299-341.
- Koyuncu, Recep, Kur'an-ı Kerîm'in Anlaşılmasında Vakf-İbtidâ'nın Rolü: İbnü'l-Enbârî, ed-Dânî ve es-Secâvendî Örneği, (Basılmamış doktora tezi), Konya, 2015.
- Kurtubî, el-Ensari, *el-Cami'u li Ahkâmi'l-Kur'an*, I-XX, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1966.
- Müslim, Ebu'l-Hasen Neysâbü'rî, *Müsnedü Sahîhi Muhtasar*, (th: Muhammed Fuad Abdulbâkî), Daru'l-İhya Turâs, Beyrut.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Kitâbu'l-Kat' ve'l-İ'tinâf*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002/1423.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman, Sünen (Suğrâ), (th: Abdulfettâh Ebu Ğudde), Mektebe İslamiyye, I-VIII, Haleb, 1986/1406.
- Öge, Ali, "Rivayet ve Dirayet Tefsirlerinde Tertîl Ayetlerinin Yorumlama Biçimi", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (2015).
- Pakdil, Ramazan, *Ta'lim Tecvid ve Kiraat*, İFAV, İstanbul, 2013.
- Şaçaklızade Muhammed b. Ebû Bekr el-Mar'aşî, *Cühdü'l-Mukall*, (th: Salim Gaddurî el-Hamed), Daru Ammar, Amman, 2001.
- Secâvendî, Muhammed b. Tayfur, *İlelu'l-Vukûf*, (th: Muhammed b. Abdullah Muhammed el'İdî), Mektebe Rüşd, Riyad, 2006. (I-III)
- Sehâvî, Ali b. Muhammed, *Cemalu'l-Kurra ve Kemalu'l-İkrâ*, Mektebetu't-Turâs, Mekke, 1987.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman, *el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'an*, Mektebe Mustafa Babî el-Halebî, Kahire, 1951.
- Taberî, Ebû Cafer b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an*, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, Kahire, 1954.
- Temel, Nihat, *Kiraat ve Tecvid İstılahları*, İFAV Yay., İstanbul, 2009.
- Tetik, Necati, Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kiraat İlminin Ta'limi, İşaret y. İstanbul, 1990.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *Sünen*, (th: Ahmet Muhammed Şakir-Muhammed Fuad Abdulbâkî), Mısır, 1975. (I-V)
- Ukberî, Ebû'l-Beka Abdullah, *Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'an*, I-II, İsa Babil-Halebî, Mısır, 1976.
- Zeccâc, *Meani'l-Kur'an ve İrabuhu*, (th: Abdülcilil Abduh Şelebi), Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1994. (I-IV)
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, Kahire, 1958. (I-IV)
- Zemahşerî, *Keşşâf-u an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, Ed.: Adil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvid, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyad, 1998.